

MORALA CIVICĂ, SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ ÎN SCRIERILE LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

CONSTANTIN STROE

On the Civil, Social and National Morality in Mihail Kogălniceanu's Work.

Although known for his political career, Mihail Kogălniceanu was neither an aesthete nor a moralist in a classical meaning of the terms, but a thinker with a keen perception of facts and details which enabled him to grasp the moral sense of life related situations. Approaching both his writings and his speeches in a more structured manner would bring forward the feelings, thoughts, opinions and attitudes that have crystalized into genuine considerations, bearing a rich moral content. Kogălniceanu's reflections prove attitudes well ahead of his time, bold considerations, predictions and original ways of viewing the societal affairs. Consequently, in an attempt to uncover the meaning of his ideas, it is not so much the artistic expressiveness that matters, but rather the meditative weight of reflections which make up the core of his moral beliefs. In other words, his work contains many inspirational sayings similar to the aphorisms used in morality-related contexts. A fine intellectual, with a high degree of oratorical spontaneity, Kogălniceanu has often uttered memorable expressions in his retorts as minister, in the speeches he held as MP in the Parliament or in his polemical articles, all worth to be revisited from a moral standpoint.

Key words: Mihail Kogălniceanu, civil morality, nation, motherland, patriotism, progress, national interest, culture, civilization, education, reform.

Pleiada de intelectuali patrioți care au făcut România modernă (chiar dacă atunci se numea oficial Principatele Unite sau, neoficial, Principatele Române sau Principatele Danubiene), impunându-i chiar și numele¹, a avut în frunte doi cărturari de excepție: pe Nicolae Bălcescu, ca teoretician (inițiator de idei de propășire și progres) și pe Mihail Kogălniceanu, ca practicant (cel care, în calitate de prim ministru al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, și cu ajutorul nemijlocit al acestuia, le-a transpus în practica vieții economice, sociale, culturale etc., promovând și înfăptuind numeroase și profunde reforme în această direcție). Pentru acest aport meritoriu la înălțarea patriei al acestor doi mari cărturari, I.D. Pîrvănescu, pe bună dreptate, scria: „Având în atenție o serie de evenimente ce au regenerat națiunea română, se naște întrebarea: oare gândurile exprimate de acești doi mari oameni de cultură ai scenei politice pașoptiste și unioniste, Bălcescu și Kogălniceanu, care au fost piloni ai gândirii și făuririi statului modern, acești doi promotori și în cazul lui Kogălniceanu chiar realizator al reformelor și propășirii nemului, nu merită a fi

¹ Din 22 ianuarie 1862, titulatura de Principatele Unite este înlocuită cu cea de România.

cunoscute mai în detaliu, mai sistematizat și uneori rejudecate la lumina liniștei de după un veac?”².

Demersul de față vine în întâmpinarea întrebării despre care atrăgea atenția I.D. Pîrvănescu, ca răspuns ce încearcă să evidențieze acele sentimente, gânduri, opinii, atitudini cuprinse în perimetrul moralității, ce s-au constituit ca autentice reflecții despre oameni și viața lor, exprimate în scrierile și manifestările oratorice ale lui Kogălniceanu. Căci, „Un om de talia sa a exprimat opinii demne de interes asupra multor aspecte ale vieții, oamenilor, moravurilor lumii sale”³. Într-adevăr, el s-a făcut remarcant și este reținut de posteritate ca un spirit enciclopedic, care a îmbrățișat multe dintre domeniile culturii : politică, istorie, literatură, publicistică, artă, comunicând cunoștințe din toate acestea, contemporanilor și urmașilor, în eseuri, opere literare, pagini de jurnal, ori de corespondență, discursuri în parlament ori la Academie, și în același timp s-a distins prin modul cum le-a promovat: prin înființarea și coordonarea de gazete (publicații), prin organizarea și conducerea unor instituții specifice, prin oratorie de înaltă ținută etc.

Fără a fi etician și nici măcar moralist, Mihail Kogălniceanu este însă un gânditor cu mult spirit de observație asupra faptelor, care l-a ajutat să extragă din diferitele situații de viață pe care le-a întâmpinat o mulțime de învățăminte pe care le-a redat în opinii, reflecții, ce se înscriu în registrul moralității. Cu alte cuvinte, din opera lui putem desprinde numeroase *spuse* comparabile, prin conținutul lor de înțelepciune și îndemn la bună purtare, cu aforismele, cugetările din domeniul moralei. Pentru că în acestea el a reușit să condenseze acumulări intelectuale dintr-o experiență de viață tumultuoasă. Dar, cum preciza și I.D. Pîrvănescu, „Trebuie remarcant că nici Bălcescu, nici Kogălniceanu nu au scris pur și simplu aforisme, ori cugetări. Ei nu au avut răgazul creației literare sau al meditației sterile, ei au trăit în perioadele revoluției, au făurit și condus guverne, au proiectat reforme, au susținut realizarea lor, au combătut pe adversari, și-au apărat ideile scriind în reviste, ori rostind discursuri. Marile lor idei nu au fost alese și exprimate ornamentat, în limbaj metaforic, ca să sune plăcut urechilor; s-au afirmat în iureșul luptei, ori în scrieri istorice. Chiar atunci când scria literatură, Kogălniceanu avea în vedere nu doar crearea de artă în sine, ca o îndeletnicire de gratuități mondene, ci, cum a mărturisit undeva, să contribuie la prefacerea moravurilor, «să introduc în patria mea o nouă viață, noi prințipii»”⁴.

Într-adevăr, fără a fi maxime și aforisme, în sensul definiției clasice a acestor forme de comunicare a ideilor, gândurile și reflecțiile lui Kogălniceanu „sunt pline de sensuri, de înțelepciune, exprimă atitudini înaintate pentru vremea lor, îndrăzneli, previziuni, modalități originale de a vedea problemele societății”⁵. Ca urmare, în devoalarea semnificației ideilor sale nu contează atât „expresivitatea artistică” în

² I.D. Pîrvănescu, *Prefață*, în Mihail Kogălniceanu, *Reflecții*, antologie, prefață, cronologie, indice tematic de I.D. Pîrvănescu, Editura Albatros, București, 1988, p. 16.

³ *Ibidem*, p. 26-27.

⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁵ *Ibidem*, p. 17.

care sunt redade, ci merită reliefat „miezul celor cugetate”, „încărcătura de meditație” „conținutul gândului propus concetățenilor săi”.

Om de spirit cu o vădită spontaneitate în arta oratoriei, Kogălniceanu a enunțat adesea *expresii memorabile*, în replici date în interpelările rostite ca ministru, în discursuri ținute ca deputat în parlament, în articole polemice din gazete, în jurnale care au fost receptate de contemporani și transmise apoi, mai departe în succesiunea generațiilor, ca „aprecieri demne de interes cu privire la societate, cultură, viață, politică, morală etc...”. Le aducem în fața celor de azi ca o ilustrare a viziunii sale politice, sociale, *morale*, culturale rezultată din confruntarea cu problemele epocii în care a trăit și activat. Mai ales, sensul și semnificația perspectivei sale asupra moravurilor acelei epoci.

Rezultat al observațiilor sale profunde asupra stării moralității vremii lui și al intuirii măsurilor care trebuiau inițiate pentru depășirea năravurilor vechi fanariote, prin conținutul lor ideatic, opiniile și reflecțiile lui Kogălniceanu în domeniul moral, reflectă poziția lui față de normele și regulile morale ale societății și în legătură directă cu acestea, îmbunătățirile pe care și le dorea să le aducă progresul mult visat. Crezurile, idealurile exprimate în scrierile lui, în cuvântările rostite în *agora* și *pritaneu*, publicate în revistele pe care le-a înființat și condus dovedesc marea lui capacitate de a îmbrățișa și înfățișa societatea în întregul ei, cu neajunsurile ei generate adesea de năravuri și moravuri retrograde, care frâneau propășirea acesteia. Iată un exemplu: Mihail Kogălniceanu a fost un critic aspru al „desfrâului clerului din mănăstiri”, al „atitudinii, indisciplinei și a ruinerii veniturilor datorite pentru altceva decât întreținerea trândăviei, a ignoranței și a demoralizației ... în mănăstiri”⁶. Acestea sunt cuvintele adresate de Domnitorul Al. I. Cuza mitropolitului, Sofronie Miclescu și invocate de Kogălniceanu în apărarea sa în fața opoziției pentru măsurile luate de el împotriva mitropolitului. Un alt exemplu: recurgând la un procedeu uzitat adesea și de alții, acela al contrapunerii sentimentelor, gândurilor, ideilor și atitudinilor unor personaje fictive, inventate, M. Kogălniceanu dezvăluia moravurile sociale din Moldova mijlocului de secol XIX (a se vedea: disputa Leșescu–Stihescu; Elena–Laura, personaje din scrierea lui literară *Tainele inimii*).

Interesul lui pentru planul teoretic este minor, acesta lipsind aproape în totalitate, fiind prezent sporadic și ca excepție, doar atunci când a resimțit nevoia de a decanta principii și a oferi explicații pentru ceea ce ar trebui să urmeze: aplicarea lor în practica socială cu diversele ei aspecte: economic, industrial, cultural, moral etc. Așadar, descoperim în el un practician, prin excelență, un model de om hotărât și ferm în deciziile sale „de a trece de la cunoaștere la principii și de la vorbă la faptă, de la campanie la împlinire”⁷. Tocmai prin prevalența praxis-ului față de teorie, teorie pe care o considera puțin productivă dacă este făcută în sine de dragul teoriei, el își dezvăluie altruismul viziunii sale asupra comportării omului politic responsabil și răspunzător față de ceilalți semeni.

⁶ *Ibidem*, p.19.

⁷ *Ibidem*, p. 25.

Evantaiul reflecțiilor desfășurat de Kogălniceanu în scrierile sale pune în evidență concepția sa despre valorile morale superioare, care constituie, în opinia lui, osatura ținutei morale care impune respect. În paleta de idei și reflecții despre valorile care le ghidează viața și referitor la calitățile morale ale semenilor, M. Kogălniceanu nu le-a avut în vedere pe cele ale omului, în general, nici pe cele ale omului obișnuit, ci, prioritar, el le-a apreciat pe cele civice, ale omului care arde și luptă pentru o idee și se angajează în acțiune socială, politico-culturală. Tocmai în vederea formării unor astfel de adepți „Chiar revistele editate de el fuseseră create și conduse ca tribune de propagandă în slujba afirmării ideilor și sentimentelor unității naționale. Atât creația literară propriu-zisă, cât și activitatea culturală prin revistele inițiate ori conduse de el au fost puse în slujba afirmării principiilor progresiste, care aveau să mobilizeze forțele înaintate ale națiunii”⁸. Reflecțiile cu privire la valorile civice înalte au mai multă substanță, sunt mai bine conturate și mai frecvente în produsele sale, fie scrise, fie orale. Așa sunt, spre pildă, cele referitoare la datorie, libertate, dreptate, patrie, patriotism, interes general național, progres îndeobște industrial și economico-social, civilizație, învățământ, educație, înțelepciune ș.a.

Din întinsa plajă a valorilor și virtuților care definesc și alcătuiesc *ființa morală a cetățeanului*, statuat de Mihail Kogălniceanu ca element fundamental al națiunii, m-am oprit la acelea care dau sens vieții demne, în toate ipostazele în care este pus: în familie, în comunitate, în societate (națiune). În toate acestea, firul roșu, elementul de legătură îl constituie factorul politic. Totul este văzut și valorizat și chiar valorificat, de Kogălniceanu prin oceanul politicului (politicianului). „În politică se învârteste toată ideea”, postula el. Așa se face că ideile morale prezente în opera sa sunt aproape exclusiv de morală socială-civică impregnate cu multă substanță politică; morala individului nici nu se vede, fiind absorbită și inclusă în cea socială și națională. Până și criteriul acțiunilor morale ale omului nu aparține moralei, deci nu este propriu acesteia, ci aparține tot politicii. Căci așa cum arată el „Politica este puternica circulație ce ațâță toată gândirea și toată fapta”, „Din [politică] ... izvorăsc toate acele valori de teorii, de proiecte, de sisteme care bat neconținut în opinia publică și împing activitatea mulțimei spre căi nouă”⁹. Fiind izvorul tuturor celor existente în societate, politica poate da și foloase materiale dar și foloase morale: „[Politica] este știința organizației sociale și a direcției societății către bunăstare morală și materială a tuturor prin ordin și prin libertate”¹⁰. Viața politică nu este statică, ci se schimbă, putând fi îmbunătățită „prin viața științifică, prin viața industrială, prin viața economică”. Pentru individ politica este acaparatoare, mai ales pentru cel care „se aruncă în brațele ei”, întrucât, spune el, „nimic nu ocupă pe om mai mult decât politica”¹¹.

Politica de care a fost subjugat Kogălniceanu este centrată pe interesele țării, ale patriei, ale națiunii. El acordă prioritate intereselor materiale („pretutindeni interese-

⁸ *Ibidem*, p. 16.

⁹ Mihail Kogălniceanu, *Reflecții*, Antologie, prefață, cronologie, indice tematic de I.D. Pîrvănescu, Editura Albatros, București, 1988, p. 149.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 150.

sele materiale țin [...] cel întâi loc în viața popuilor”) în detrimentul celor moral-spirituale și intereselor obștești în dauna interesului privat („...interesele generale, interesele țării este mai presus de [orice] interes”). Deci este afirmată de el, fără nici un echivoc, ideea primatului interesului public și subordonarea celui personal celui obștesc. Deși uneori le vede și împreună: „... Luptându-mă pentru interesul țării, mă lupt și pentru propriul meu interes!”¹² exclamă el. O idee demnă de a fi reținută pentru teoria etică este aceea prin care el arată că interesele motivează acțiunea astfel încât ele pot stimula și realizarea ei, oferind, în final, celui care o întreprinde satisfacția pentru care a inițiat-o.

Țara, patria solicită de la cetățeni nu doar impozite și taxe, dar și alte îndatoriri de ordin moral-cultural (spiritual). Una dintre acestea este iubirea de țară, dragostea de patrie – patriotismul. Căci, scrie Kogălniceanu, „niciodată nu va fi suflet în care să nu domnească acest sentiment generos [al iubirii patriei]”¹³. Adevăratul patriotism există doar acolo și când „patria își tratează fiii cu o deopotrivă dreptate și dragoste ..., supunându-i la aceleași îndatoriri și drituri”¹⁴. Iubirea de patrie înseamnă „iubirea pământului”, dar nu numai, întrucât pentru Kogălniceanu patria nu este doar spațiul geografic al unei țări, ci, mai ales, climatul socio-moral și cultural-spiritual în care trăiesc și muncesc cetățenii săi. Aceasta trebuie să fie capabilă a asigura dezvoltarea fizică și psiho-intelectuală a tuturor în deplinul respect al trăsăturilor care îl diferențiază pe fiecare în parte. „Toți ne iubim țara fără osebite, dar precum un copaci se resimte de cultura ce i s-a dat în tinerețe de un grădinar asemenea și noi ne resimțim de aceste deosebite educațiuni”¹⁵. De un real interes sunt ideile lui Kogălniceanu privind legătura dintre patriotism și umanism (omenie): „Nu poate fi patriotism acela când vom zice că nu putem face altfel decât să lășăm să moară un om”¹⁶; privind patriotismul, ca rezultat al succesiunii generațiilor („... dacă avem o țară, o datorăm generațiilor bătrâne și tinere”, unității lor de aspirații și ideal); referitor la faptul că patriotismul adevărat se dovedește în acțiune nu doar în vorbe, în fanfaronadă.

În același perimetru ideatic evidențiem ideea lui Kogălniceanu despre legătura directă între drepturi și îndatoriri și necesitatea conștientizării acesteia. Căci preciza el „O țară nu poate să meargă înainte când marea majoritate a nației n-are cunoștință de drepturile și datorile sale”¹⁷. În opinia lui o societate nu poate tolera exercitarea drepturilor fără îndeplinirea îndatoririlor. O astfel de situație ar fi nedreaptă, întrucât, susține el, ar fi „o asuprire tiranică asupra dreptului altuia, o călcare a dreptății pe care societatea nu o poate suferi”¹⁸. În ceea ce privește drepturile acestea sunt egale pentru toți, nu există dreptul celui mai puternic și dreptul celui mai slab, ele au aceeași putere

¹² *Ibidem*, p. 107.

¹³ *Ibidem*, p. 114.

¹⁴ *Ibidem*, p. 80.

¹⁵ *Ibidem*, p. 115.

¹⁶ *Ibidem*, p. 146.

¹⁷ *Ibidem*, p. 85.

¹⁸ *Ibidem*, p. 82.

înaintea unei bune dreptăți. Drepturile trebuie respectate întocmai cum prevede legea din momentul dobândirii lor, întrucât fiecare om de cum se naște are drepturi: drept la protecția legilor, drept la cultură, dreptul de a i se oferi mijloace de educație („luminare”). Și dacă „cel dintâi drit (drept) al fieștecăru om este dritul de a trăi; cea dintâi datorie este de a munci spre a trăi”¹⁹. „Dritul la muncă este condițiunea și rezultatul slobozeniei; exerciția muncii este sfințirea și practicarea egalității”²⁰. Referitor la datorie, în considerațiile lui se împletesc elemente de morală socială cu (și) elemente de morală a individului, deoarece atenția lui este îndreptată spre două datorii fundamentale: datoria către țară și datoria către profesiune. Prima, vizează faptul că „Fiecare cetățean al unei țări, fiecare bărbat public al unui stat este dator înainte de toate a lucra pentru binele patriei sale, pentru mărirea, sporirea și înflorirea țării sale”²¹. Mandatul de demnitar încredințat de popor nu este un drept, ci o datorie pe care deținătorul trebuie să-l ducă la îndeplinire cât mai bine posibil. Și aici, în domeniul politicii, ca, de altfel, în toate celelalte, îndeplinirea datoriei să se facă din conștiință, nu din alte motive din afara acesteia. Această recomandare a lui Kogălniceanu trimite la ideea consecvenței în îndeplinirea datoriei, căci, cum scria el „Liber și independent, vroiesc să-mi fac datoria până la minutul morței”²². Altfel, se cade ușor pradă trădării interesului public. Cealaltă, datoria către profesiune, cere ca fiecare, în domeniul său de activitate, să-și realizeze sarcinile și misiunea cu care a fost investit de comunitate și societate. „Precum țara cere de la soldatul său să-și facă datoria, precum cere de la judecător să dea justiție, asemenea ea are dreptul și datoria să ceară de la învățător ca să-și îndeplinească misiunea...”²³, acolo unde ei (soldat, judecător, învățător) sunt instalați. În planul moralei, datoria presupune ca, indiferent de profesiune, de statutul social, de ipostaza în care ne aflăm, „să ne gândim la demnitatea noastră”, aceasta însemnând că „datoria noastră este de a combate și chiar de a muri pentru un princip de adevăr și de dreptate”²⁴. Kogălniceanu semnaleză doar o singură situație când îndeplinirea datoriei este puțin posibilă, aproape anulată: sărăcia. „Nimic nu oprește pe om de la îndeplinirea datoriilor sale decât când sărăcia ... bate la ușă...”²⁵.

Ca sistemul drepturilor și al datoriilor să funcționeze bine într-o societate, acolo este necesar un climat de dreptate și egalitate. Conștient de necesitatea unei astfel de condiționări, Kogălniceanu, la 1848, semnala, alarmat și panicat, că „am luat luxul, corupția și formele exotice ale Europei, dar nu și ideea de dreptate”²⁶, dreptate, care la noi, uneori, este călcată în picioare. Or, preciza el, dreptatea este una dintre valorile cele mai scumpe, atât pentru un individ, cât și pentru o țară. Ca urmare, ea trebuie apărată prin toate mijloacele: politice, juridice, culturale, educative etc.

¹⁹ *Ibidem*, p. 132.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 78.

²² *Ibidem*, p. 75.

²³ *Ibidem*, p. 76.

²⁴ *Ibidem*, p. 74.

²⁵ *Ibidem*, p. 78.

²⁶ *Ibidem*, p. 80.

De exemplu, dreptatea poate fi prejudiciată de subiectivitatea umană – sentimente, prejudecăți; de aceea, în plan juridic, legislatorul trebuie să întocmească legi și alte acte normative care să excludă cât mai mult din elementele subiective. De aici și nevoia de criteriu unic în aprecierea dreptății, cum se exprima el „La o cestiune de dreptate, trebuie pentru toți să avem aceeași măsură”²⁷. Bref, având, după cum se vede, un respect deosebit pentru dreptate, în reflecțiile lui, Kogălniceanu face dovada că este adeptul, fără ocolișuri, a filosofiei dreptății înfăptuite în numele binelui social și național. În ceea ce privește cealaltă valoare, văzută de el în conjuncție cu dreptatea, – egalitatea, Kogălniceanu afirmă ritos: „Toți egali înaintea dărilor, toți egali înaintea drepturilor cetățenești și politice”, pentru că numai prefăcând privilegiile în egalitatea drepturilor, România se poate regenera. Nu e de trecut cu vederea nici ideea lui conform căreia există o strânsă legătură între egalitate și colectivism: „... Ideia civilizată[oare] care domnește pe toate celelalte este ideea care cheamă pe toți oamenii să vie să iee loc în marea obștime socială, în alte cuvinte, ideea că toți trebuie să fie deopotrivă”²⁸.

În scrierile lui Kogălniceanu, Dreptății și Egalității li se alătură Libertatea, astfel încât regăsim lozinca de pe stindardul Revoluției franceze de la 1789, reluată însă și la 1848, nu numai de francezi, ci de toți aceia care doreau prefaceri revoluționare pentru țările lor. Se pare că Mihail Kogălniceanu a răspuns și el acestei chemări, din vreme ce nota: „Suntem chemați cu toții a dezvolta marele principii ale revoluției ..., principiile de libertate, de egalitate și de ordine modernă”²⁹. „Să nu ne împiedicăm, dar, de strigătele oamenilor trecutului și să procedăm cu curaj și energie la o organizație potrivită cu trebuințele actuale ale nației și cu ideile secolului”³⁰. Temându-se oarecum de revoluție, pentru mijloacele violente și consecințele ei dezastruoase, el era pentru „reforme blânde și graduale, îmbunătățirile serioase, răspândirea instrucției publice, respectarea drepturilor tuturor claselor ... acestea sunt singurele elemente de regenerare pentru noi”³¹, iar când o admitea, o voia ca pe „o revoluție de bun simț, o revoluție care ar avea drept scop marea civilizație a omenirii făcută prin înțelepciune”. Libertatea pe care o are prioritar în vedere Kogălniceanu este libertatea politică: „liberile alegeri”, libertate de opinie, libertate a presei, libertate a creației (împotriva cenzurii). Doar într-un plan secund el admite și libertatea individuală a persoanei, cu implicațiile ei esențiale pentru viața și realizarea ei. „Omul e autonom, e liber, independent, dară autonomia omului, libertatea și independența lui e supusă autonomiei statului”³². Manifestarea libertății insului cere respect pentru libertatea celorlalți („... respect pentru persoane, aceasta este linia de purtare care trebuie să ne insufle totdeauna”). Țelul lui, explicit formulat, era de a forma „în această țară [România] un regim de legalitate, de libertate, de moralitate, de care să beneficieze copiii noștri, iar nu să devie

²⁷ *Ibidem*, p. 81.

²⁸ *Ibidem*, p. 86.

²⁹ *Ibidem*, p. 185.

³⁰ *Ibidem*, p. 97.

³¹ *Ibidem*, p. 179.

³² *Ibidem*, p. 127.

o turmă de sclavi”. „Voim să asigurăm fiecărui cetățean oricât de mic bunurile la care aspiră azi omenirea în acest veac al civilizației; libertatea și dreptatea”³³. Remarcăm ideea lui Kogălniceanu că libertatea este aducătoare de fericire, desigur, mai întâi „pentru ordinul public”, ca fericire a țării și apoi și pentru cetățeni, ca bunăstare a fiecăruia. „Numai din libera și deopotrivă dezvoltare a tuturor puterilor statului, și întrebuițarea lor spre folosul general, atârnă fericirea țării”³⁴. Al doilea aspect este exemplificat de el prin constatarea că fericirea poate consta și în cunoaștere, ca smulgere a tainelor naturii, „izbândă care se întoarce în folosul slobozeniei omenеști, adăugând la bunăstarea omului”³⁵. După cum fericirea poate proveni și dintr-o gândire pozitivă, căci, sublinia el, „mai bine să am iluziuni și să șed în bine, decât să nu am iluziuni și să șed în rău”³⁶.

Mihail Kogălniceanu perorează cu mult patetism³⁷ despre fericirea statului, fericirea patriei, fericirea nației în contextul admiterii ideii de perfectibilitate și a perspectivei înregistrării progresului. Perfectibilitatea este de ordinul absolutului, din vreme ce afirmă că „nimic nu este perfect pe acest pământ, dar totul este perfectabil”. Mai mult „perfectibilitatea este legea nu numai a omului, dar și a omenirei”³⁸. Ideea că perfectibilitatea este o lege conduce la o alta, și anume, la ideea că și progresul este necesar și inexorabil. „Propășirea este mai puternică decât prejudețele (prejudecățile – n.n. C.S.) popoarelor, și nu este zid destul de nalt și tare ca să o poată opri în drumul său”. Și, conchide el, „Progresul este legea omenirei și orice s-ar face, țara nu poate merge înapoi”³⁹.

O condiție a realizării progresului în situația României, afirmă Kogălniceanu, este aceea ca el să fie obținut prin respectarea legalității și a moralității. În acest sens el vede moralitatea (alături de disciplină) drept „condițiunea cea dintâi”, pentru că, prin moralitate, care înseamnă respectarea legilor, onestitate, modestie („cea întâi însușire trebuie să fie modestia”), demnitate (manifestarea ei chiar și în situațiile limită după exemplul furnicii: „... o furnică când cineva încearcă să o calce, când se vede că are să fie strivită, încă ridică și ea capul”⁴⁰, răspundere („omul este răspunzător pentru faptele sale”), „ceea ce nu poate face guvernul poate să facă individul, poate să facă cetățeanul” valorificându-și în plan social și național aceste virtuți personale. Căci, în opinia lui, „sunt două privilegii care nu ni le poate ridica nimeni; privilegiul patriotismului și al virtuților cetățenești...”⁴¹.

³³ *Ibidem*, p. 127-128.

³⁴ *Ibidem*, p. 92.

³⁵ *Ibidem*, p. 93.

³⁶ *Ibidem*, p. 98.

³⁷ În dese rânduri, Kogălniceanu se exprimă cu patos adevărat, dar și patetizând prin verbiaj, utilizând un șuvoi de vorbe „de umplură”.

³⁸ *Ibidem*, p. 239.

³⁹ *Ibidem*, p. 169.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 226.

⁴¹ *Ibidem*, p. 221.

Un factor de moralitate socială este și solidaritatea socială văzută de el ca o relație biunivocă între societate și individ, și în întraajutorarea între generații. „Bătrânul, carele prin munca sa și-a întrebuințat viața în sporirea avuțiilor obștești, a bunei stări generale, are drit asimine la ajutorul societății; ce ea face pentru dânsul este o despăgubire de ce a făcut pentru dânsa, aceasta este solidaritatea socială bine înțeleasă”⁴². Căci „societatea nu este altceva decât comunicația ușoară și slobodă a persoanelor, a lucrurilor și a ideilor”⁴³. Solidaritatea socială presupune ca „Toți legați prin același, drepturi și îndatoriri, prin același interes, prin aceiași dragoste către țară...” „... să căutăm s-o servim și s-o ilustrăm prin talentele noastre, prin virtuțile noastre și prin brațele noastre dacă trebuie”⁴⁴. Numai astfel putem să o păstrăm și să-i asigurăm existența pentru mult timp de-acum încolo. Optimismul lui este evident, din vreme ce scrie că „Vom avea încă zile frumoase pe pământ, cu condiția ca românii să se solidarizeze în numele marilor valori, ale acelor valori ce alcătuiesc «paladiumul naționalității»”⁴⁵.

Mihail Kogălniceanu susține că, „bazele societății moderne” sunt temeinic așezate pe principiile conștiinței care cauționează întregul proces de înfăptuire a progresului, și, deci, respectul de care se bucură „nația”. Cu alte cuvinte, și națiunea română trebuie să dovedească că e o „națiune viuă”, care are conștiința misiunii ei, că... „suntem o națiune hotărâtă să ne ocupăm de noi, să ne ocupăm de națiunea noastră, să ne ocupăm de dezvoltarea bunei stări morale și materiale...”⁴⁶. Această conștiință a menirii națiunii române trebuie să o aibă toți cetățenii ei. Astfel poate fi înțeles *idealul și politic și social și moral* al lui Kogălniceanu care viza formarea țaranului ca cetățean. „Am căutat, sublinia el, să ridic simțul și demnitatea țaranilor, m-am silit să le insuflu încrederea în noile instituții, mai drepte pentru dânsii decât cele vechi”. Și mai pregnant: „Este vremea ca și țaranul să fie privit ca cetățean, este vremea ca și el să fie apărat în persoană, în cinste, în averea lui...”⁴⁷. Și țaranul ca „fiecare cetățean să fie pus în pozițiunea de a avea conștiința drepturilor și îndatoririlor sale”. O astfel de statură civică îi cerea acestuia o atitudine plină de curaj și spirit critic, valori apreciate de Kogălniceanu în atmosfera vremii lui. După părerea lui fiecare cetățean trebuie să manifeste spirit critic, iar societatea are obligația de a-i asigura dreptul de a critica orice, inclusiv actele guvernului, fără ca prin aceasta să fie învinovățit că ar vre să-l răstoarne. Pentru aceasta considera el că „curagiul civil este de multe ori mai util decât cel militar”. Atât conștiința, cât și atitudinea critică și curajul cetățenesc nu vin de la sine, nu te naști cu ele, ci ele se formează prin educație și prin învățământ în instituții bine organizate de stat: școli, universități. Statul, arată Kogălniceanu, „nu este decât o asociațiune pentru bine, de a asigura fericirea care se cuvine unei societăți culte, să-i

⁴² *Ibidem*, p. 132.

⁴³ *Ibidem*, p. 193.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 205; 207.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 194.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 139.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 208.

dea administrațiune, poliție, justiție, școală...”⁴⁸. Cărturarul român are cuvinte de înaltă apreciere cu privire la rolul școlii, acela ca toți copii să „dobândească învățătura, lumina inteligenței lor”. În școală el vedea „toată mântuirea, tot viitorul neamului nostru”, căci, „... dacă țara ... trebuie să aibă un loc în concertul Europei ... apoi nu va putea ajunge [... numai] prin industrie, nici prin comerț, decât numai prin învățământ”; „Învățământul trebuie să fie sufletul națiunii”, pentru că „numai învățământul poate pregăti mărirea intelectuală și progresul generațiunii viitoare...”⁴⁹. Nu numai școlile de la orașe și sate, pe care Kogălniceanu le dorea cât mai multe, reprezintă „puternice mijloace de răspândire a luminii” și de ridicare a populației (îndeobște, sătești), ci și Universitatea trebuie să funcționeze în folosul națiunii, instituindu-se ca „avangarda românismului, avangarda civilizațiunii, avangarda întregii Români”⁵⁰. Căci se întreabă el retoric: „Poate să fie moravuri naționale, un simț național, poate să fie un focal de inteligență națională într-o țară unde nu este învățământ superior?”⁵¹. Răspândirea învățăturii în rândul unei clase sociale, al populației țării face ca numărul făcătorilor de rău să fie mai mic. Observarea acestui gen de cauzalitate îi determină entuziasmul în legătură cu pregătirea aparatului de stat: „Când învățământul va fi răspândit în toate orașele și satele, când numai știința va deschide ușa funcționarilor, când caracterul va fi întărit atât prin educațiune, cât și prin moralitate ... atunci vom avea și oameni cum îi dorește toată țara, cum trebuie să fie”⁵².

Împreună cu învățământul, ca factori de progres, dar și generatori de moralitate și civilizație se înscriu și arta, știința, cultura, cu toate componentele ei. Iată, spre exemplu, ce spunea Kogălniceanu despre rolul științei și artei: „fiecăre ispravă a științei, a artei sau a industriei este o izbândă asupra materiei pe care omul o supune tributelor și stării sale”⁵³, aceasta însemnând că orice descoperire făcută de om, orice creație a sa, orice punere în practică a unei cunoștințe care să ducă la perfecționarea muncii sale și la sporirea rezultatelor ei, reprezintă un triumf al lui asupra naturii pe care o poate face folositoare trebuințelor și status-ului lui de om. „Științele ... sunt făclia care merge înainte, și celelalte urmează”, astfel încât știința va putea să înlocuiască averea, să dea drepturi pe care până acum le-a dat numai banii, deoarece știința devine pentru activitățile de bază ale unei societăți – industrie și comerț – „ceea ce este sufletul pentru corp”⁵⁴. Așadar, pe scurt, nu numai învățământul poate pregăti mărirea intelectuală a generației viitoare și progresul țării, ci și știința. Pentru aceasta este însă necesar ca „... știința și instrucțiunea publică să se răspândească în toate clasele societății noastre, și mai cu deosebire între clasele rurale”⁵⁵. Progresul

⁴⁸ *Ibidem*, p. 195.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 198.

⁵⁰ *Ibidem*,

⁵¹ *Ibidem*, p. 199.

⁵² *Ibidem*, p. 197.

⁵³ *Ibidem*, p. 200.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 202.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 201.

intelectual, dar și cel general al națiunii se asigură nu numai prin știință, ci și prin alte componente ale culturii, cum sunt, literatura și arta. Literatura este necesară, arată Kogălniceanu, pentru „ca românii din cele trei provincii să aibă o limbă și o literatură pentru toți”. Această literatură comună pentru toți românii nu se face prin traduceri („traducții”), prin manifestarea unei „manii ucigătoare a gustului original”, prin „pedantism” și „șarlatanism”, ci prin promovarea unei literaturi adevărate (adevurate realităților țării). „Ne trebuie o literatură originală, nobilă, națională, însușită de a ne forma voința inimii, o literatură de care să ne putem fâli înaintea străinilor”⁵⁶, acesta este „țâțul” întru realizarea dorinței lui Kogălniceanu de a avea toți românii o limbă și o literatură comună izvorâtă din viața lor și izvodită de ei înșiși. În acest mod trebuie înțeleasă insistența lui asupra ideii că pentru ca literatura și arta să-și joace rolul formativ asupra oamenilor, adică „să servească pentru luminarea unei națiuni”, ele trebuie să își „tragă originea din însăși tulpina popoarelor. Altmintrele ele nu sunt decât niște plante exotice pre care, cele întâi vânturi le îngheață ori le usucă”⁵⁷. Mai direct și mai puțin metaforic el postulează că pentru „ca să avem arte și literatură națională, trebuie ca ele să fie legate cu societatea, cu credințele, cu obiceiurile, într-un cuvânt cu istoria noastră”⁵⁸. O astfel de legătură face ca în cultură să fie evitate gongorismele („cuvinte răsunătoare dar seci de simț”), „confuzii babilonice”, sub care mediocritățile își ascund ignoranța. Apreciind creația autentică valoroasă, el apreciază, în aceeași măsură, și pe creatorul acesteia. Ca urmare, atrage atenția că e necesar ca evaluarea și aprecierea unei personalități să se facă „după meritele sale, după lucrările sale, după ideile și principiile sale, nu după recomandățiunea unora și altora”. Pentru aceasta trebuie să fie deschis drumul ca să poată răzbate inteligența autentică, capabilă să înlăture ignoranța și să promoveze cultura și civilizația autohtonă. „Doresc – arăta el – ca înainte de a muri să pot vedea că tinerii noștri își fac educațiunea lor aici, ca astfel să primească educațiunea națională, românească, care să nu fie nici franceză, nici germană”⁵⁹.

În același registru ideatic și în același mod, abordează M. Kogălniceanu și civilizația, ca factor esențial în calificarea unei națiuni. Pornind de la faptul că națiunea română la vremea aceea era o națiune tânără, în formare chiar, el este conștient de faptul că pentru a intra în concertul națiunilor europene și a fi recunoscută ca atare trebuie să de o atenție deosebită ridicării gradului de civilizație. Statele care ne-au devansat în dezvoltare au făcut acest lucru tocmai prin civilizație. România, fiind o societate rurală prin excelență, procesul de implantare a civilizației era foarte anevoios. Primele elemente pe care el le amintește sunt legalitatea și moralitatea: „numai aceste două principii pot ridica și societatea și nația noastră”⁶⁰, și cu deosebire primul. Căci, precizează el, „Deasupra moralei și conștiinței datoriei există

⁵⁶ *Ibidem*, p. 129.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 57.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 79.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 122.

legea”⁶¹. „... Cu cât o societate înainteză, legile ei trebuie să fie mai umane”, ceea ce s-ar putea interpreta că avansarea unei societăți pe calea civilizației, face ca normele, legile, de orice fel (juridice, morale) să devină cât mai umane, în ele să se regăsească cât mai multă omenie (umanism). Prin aceasta Kogălniceanu își exprimă convingerea că orice progres pe calea civilizației este și un pas important în perfecționarea morală („... Cu cât societatea înainteză în civilizațiune, cu atât caracterul se întărește”). Dar adevărata civilizație, susține cu tărie Kogălniceanu, este cauzată de progresul economic, doar el fiind în stare să asigure sporirea bunăstării materiale și dezvoltarea facultăților intelectuale și morale. El se pronunță limpede cu privire la faptul că progresul material determină și unul moral, care, la rândul său va conduce la înstăpânirea civilizației în societatea românească. Cu alte cuvinte a susținut cu tărie că emanciparea economică este o condiție a emancipării la nivel politic (câștigarea libertății), moral (dobândirea fericirii) și intelectual (îmbogățirea cunoașterii). Dar, deși a preamărit progresul material, economic, ca fiind *factotum*-ul pentru ridicarea nivelului de cultură și a gradului de civilizație, tot el este cel care își amendează susținerea, arătând că progresul în industrie (economic), în științe, în arte nu duce automat la civilizație deplină, ci doar dacă el reușește să asigure drepturile omului ca cetățean. De asemenea, aceasta nu vine de undeva, nu este un cadou făcut de cineva, ci „adevărata civilizație este aceea care o tragem din sânul nostru”. Căci civilizația nu aduce după sine abandonarea moravurilor tradiționale, ci, dimpotrivă, le păstrează și le îmbunătățește „spre binele nației în particular și a oamenilor în general”. Civilizația se bazează pe moralitate, în ideea că un popor este „moral și tare”, nu prin numărul cetățenilor săi, nici prin configurația geografică a teritoriului pe care trăiește, ci prin îmbunătățirea intelectual-morală și materială a stării lui. Fiind o sinteză („adunare împreună”) a progresului științific și a celui dobândit în sfera politicii, civilizația „se reazimă” pe dreptate, cunoaștere și bună creștere. Absența acestor indicatori ai civilizației face ca delictele „crimele să fie rodirile neștiinței și a necreșterii”. „Adevărata civilizație constă în iubirea patriei și a aproapelui, în respectul legilor, în abolirea sclavajului”⁶². Printr-o astfel de definiție, prin care leagă civilizația de atitudinea altruistă față de semenii, de atitudinea civică față de lege și țară, el indică, de fapt, civilizația individului ca cetățean conștient de *status*-ul său. Credința lui era că existența a câți mai mulți asemenea „oameni luminați” face ca națiunea să atingă stadiul de națiune luminată, civilizată.

Lucrul acesta nu i se părea lui Kogălniceanu greu de îndeplinit ținând seama de materialul uman ce trebuia supus cultivării, moralizării și civilizării⁶³ – poporul român, al cărui profil moral-spiritual el îl redă prin menționarea câtorva trăsături (unele prezente, altele dezirabile):

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 64.

⁶³ „Să ne unim, mai ales, toți într-un singur și mare țel, fără deosebire de stări, ... de partide, țalul de a scoate țara noastră din haosul, din ignoranța și moralizația de astăzi” (*Ibidem*, p. 212).

1. „... Cea întâi însușire trebuie să ne fie modestia...”⁶⁴;

2. „caracterul blând al poporului nostru” evidențiat de el astfel: „Scriitorii și toți moralistii declară că țărani noștri sunt blânzi, foarte blânzi, și nu cred că e popul în lume care să fi răbdat mai mult”⁶⁵. Ca urmare, este de părere ca acest caracter blând și răbdător să nu fie afectat prin măsuri brutale („fapte și mijloace rele”) ale noilor instituții, ci acestea să găsească sprijin în masa poporului;

3. tenacitatea și seninătatea românilor care, în opinia lui, constă în faptul că deși „au fost de multe ori biruiți, de multe ori supuși, dar niciodată abătuți până la pământ și desnădăjduiți...”⁶⁶;

4. „... caracterul și demnitatea este temelia oștirei și chiar coroana ei”⁶⁷;

5. „moderațiunea” (măsura) ca o calitate care denotă forța și nu dovada slăbiciunii;

6. ospitalitatea: „... O libertate mult mai mare decât toate libertățile, care ne (nu – n.n. C.S.) este înscrisă în constituțiune, dară care este înscrisă în moravurile noastre, în tradițiunile noastre seculare, aceasta este ospitalitatea română...”⁶⁸;

7. permeabilitatea la schimbare, la progres, nu numai a claselor instruite și a celor tineri (la care ideea de progres este frecventă), dar și a țăranilor. Legând progresul de îmbunătățirea sorții țaranului, Kogălniceanu afirmă că pe țaran progresul nu-l sperie și nu îl împiedică în emancipare, ci dificultatea constă în faptul că pentru el servituțile vechi au fost sporite cu altele noi, prezentate ca progresiste. „Țăranul nu pătimizește de progres; el pătimizește de menținerea dărilor vechi sporite cu altele noi” și „Sărmanii țărani! Ei până acum aveau în spinare un singur sac; acum, ca îmbunătățire, am voi să le punem pe umeri doi saci”⁶⁹;

8. „... Înțelepciunea și prudența trebuie să fie busola povăzuitoare pentru toate națiile, și prin urmare, și pentru nația română”⁷⁰.

Încheiem acest studiu privitor la reflecțiile lui Kogălniceanu cu referiri la felul lui de a înțelege coordonatele esențiale ale moralei: binele și răul. „Omul nu fuge niciodată de bine, ci se grăbește a-l primi oriunde-i vine”⁷¹, cugeta el. În viziunea lui cele mai frecvente situații în care este de dorit a întâlni binele sunt cele în care este implicat interesul național. „Interesul nației noastre este de a concentra toate elementele vitale ale țării, de a face ca toți fiii săi să nu aibă decât un singur interes; binele comun să nu fie povățuit decât prin o singură gândire, prin o singură voință; patriotismul; numai așa vom avea puteri în țară”⁷². Kogălniceanu identifică binele în libertatea presei, în apărarea ei, întrucât consideră că presa (cea „bună”) este cel mai puternic din

⁶⁴ *Ibidem*, p. 223.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 209.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 61.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 63.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 141.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 210; 211.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 115.

⁷¹ *Ibidem*, p. 226.

⁷² *Ibidem*, p. 135.

mijloacele menite de a răspândi lumina, „un mijloc de exprimare de idei al opiniei publice”, în timp ce răul, dimpotrivă, constă în închiderea presei. Dar acest rău e relativ, funcție de interes, pentru că, spune el, există și o presă „rea” care abuzează și dăunează prin calomnii, falsuri. Dacă binele se întâlnește mai rar, răul este la tot pasul. De aceea, era de părere ca „să stimulăm tocmai deprinderea de a răsplăti (binele n.n.), iar nu de a aduce aminte numai răul”. Relele condamnate de Kogălniceanu sunt: *trufia* („cea mai mare rană a unei societăți”); *minciuna* (e adevărat, spune el, că destinul celui care spune adevărul nu este nici comod, nici de invidiat, pentru că, de pildă, dacă e dispus să spună adevărul și „vra să arate vrednicia neamului este prigonit, adus în deznădăjduire”); *indiferența guvernanților* față „de interesele vitale ale țării”; *nerespectarea legilor; războiul; „munca robită”* („fie în bani sau pământ”); *incompetența* (ca, de exemplu: „... în diplomație incapacitatea, nestudierea, neiscușința aduc de multe ori asupra unei țări, rele mult mai mari decât trădarea”⁷³; *viciul* de orice fel. Kogălniceanu susține că răul nu trebuie acceptat sub nici un motiv sau pretext; față de aceste manifestări ale răului atitudinea noastră trebuie să fie activă: mai întâi, de identificare a cauzelor („Un rău pierde jumătate din puterea sa când îi cunoaștem originea”⁷⁴, apoi „să avem vreme și interes și datorie ca să oprim lățirea răului”; ca, în final, întrucât „tot răul își are marginile sale, tot răul trebuie să-și aibă sfârșitul său”, trebuie inițiate măsuri și create mijloace pentru „vindecarea” lui. Când se pronunță cu privire la cauza răului Kogălniceanu e contradictoriu: pe de o parte afirmă fără echivoc că „răul cel mare nu stă în oameni”, ca mai apoi, tot fără echivoc, să spună că „răul să-l căutăm mai cu seamă în neîndeplinirea dorințelor noastre” (adică în oameni, în frustrările lor). După el trebuie să guverneze o singură lege morală – aceea care face ca „în inima fiecărui român” să fie înrădăcinată puternic purtarea de a nu face rău țării lui. Chiar dacă el statuează că „[orice om] poate fi răspunzător decât pentru faptele sale”, tot el precizează că „[o] răspundere este nu numai a persoanelor noastre, este însăși răspunderea țării...”⁷⁵. Acțiunea unei asemenea legi morale nu trebuie să fie de conjunctură, ci permanentă, consecventă. Fără ca să facă în toate zilele „opintiri eroice”, individul trebuie să dovedească că nu a pierdut drumul drept al cinstei, corectitudinii, modestiei, adevărului, responsabilității, colectivismului (în fața căruia egoismul trebuie să pălească), încrederii în „stela României”. Cu o astfel de conduită a concetățenilor săi Mihail Kogălniceanu era ferm convins că înfăptuirea interesului vital al patriei de a prospera în viitor și de a se alătura națiunilor civilizate ale Europei este asigurată și sortită izbânzii.

⁷³ *Ibidem*, p. 184.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 118; 253.